

неМИРНА књижевност, култура, идеологија

Зборник радова посвећен Весни Матовић

Уредиле

Др Татјана Јовићевић

Др Драгана Грбић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
БЕОГРАД 2022.

Бранко Тошовић¹

Институт за славистику, Универзитет „Карл Франц“, Грац

АНДРИЋЕВИ ЛИКОВИ НЕМИРА

Сажетак: Један од најизраженијих Андрићевих мотива и стања духа јесте немир. То је осјећање везано за живот, оно је један од закона постојања и једно од средстава у борби за опстанак. Немир је уткан у многе пишчеве текстове, поезију, прозу, дневничке и друге забиљешке. Андрићеви лични и стваралачки немири преплићу се са страховима, тешким меланхолијама, мучним несаницама, што се онда, свјесно и несвјесно, уноси у текстове и ликове. У пишчевим дјелима постоје немири јунака, времена, простора и природних појава.

У првом дијелу рада говори се о немиру уопште и његовим врстама, а у другом о доминантним немирима ликова у Андрићевим романима. Примјери су узимани из електронског корпуса (Gralis-www) па се стога стране уз њих не наводе. Због ограниченог простора изостављени су готово сви цитати.

Кључне ријечи: Андрић, немир, индивидуални, колективни, роман

1. Немир је психичко стање у коме појединац или колектив има осјећај нелагодности, угрожености, забринутости, страха за себе и/или за друге, и који изражава соматски (положајем главе, гримасом лица, погледом, покретом руке), кинетички (спонтаним, несвјесним позиционирањем и кретањем тијела), језички (узвизима, емоционалном лексиком, емфатичним конструкцијама) или једноставно држи све у себи без видљивог испољавања. Такво стање ријетко долази као монолитна категорија, а много чешће као легура коју чини, поред немира, (а) мучење, нервоза, незадовољство, патња, стид, смутња, страдање, страх, стрепња, стрес, сумња, шок, туга, увреда, зловоља, жалост, б) избезумљеност, наругушеност, насртљивост, нелагодност, неурачунљивост, несигурност, несхваћеност, незадовољеност, обамрлост, одвратност, острашћеност, озлојеђеност, озловољеност, плаховитост, плашљивост, постиђеност, потресеност, пренераженост, растуженост, раздражљивост, сломљеност, смушеност, суманутост, сумњичавост, шокираност, угроженост, укоченост, услахиреност, устрашеност, устрепталост, утученост, увријеђеност, узаврелост, узбуђеност, узрујаност, залуђеност, запрепашћеност, застрашеност, збуњеност, згроженост... Стога немир Андрић често даје у вишечланом ланцу са сличним стањима као што су: брига, неред, сумња, стид, одвратност (Тх), трочланом низу који чине немир, неред, несигурност (НДђ), немир, покрет, узбуђење (Тх), сумња, немир, туга (Нсс), зебња, жаљење, немир (Па), страх, нелагодност, немир (Госп), или у пару немира / узнемирености и дражења (Тх), насртљивости (НДђ), нереди

1 branko.tosovic@uni-graz.at

(ОпЛ), несреће (Тх), отпора (ОпЛ), озловољености (ОпЛ), плашења (Тх), потиштености (ОпЛ), расијаности (Госп), раздражљивости (Тх), страха (ОпЛ), устрепталости (Госп), узаврелости (Госп), ужурбаности (Тх), вреве (НДђ), збуњености (Тх). Стриктно раздвајање немира од наведених стања, осјећања и расположења могуће је само дубоком анализом, што се међутим чини мање продуктивним и сврсисходним када су у питању конкретни књижевни текстови (поготово мањи) али значајни за теоријску и практичну психологију личности и колектива, као и за психологију умјетничког стварања.

2. Пошто немир као мотив у прозном тексту функционише готово увијек као елемент цјелине коју чине поменуте појаве, приступ њему може бити ужи и шири. У ужем се немир посматра у чистом виду и, ако је могуће, максимално одваја од блиских појмова те своди на експликацију. У ширем приступу немир се не посматра изоловано од блиских феномена, већ се разматра као импликацијски интегрум. У нашој анализи примијењен је први приступ.

3. Андрић је написао неколико текстова који у наслову имају ријеч *немир*: стиховану пјесму „Јадни немир“ (1914), пјесме у прози *Немири* (1919),² приповијетке „Немир“ (1981) и „Немирна година“ (1953). Међутим, ни у једном роману, предмету наше анализе, ова се лексема не појављује у наслову.

4. Носиоци немира могу се разврстати на стално немирне ликове (неименовани странац у *Травничкој хроници*, Хаим у *Проклећој авлији*), повремено немирне ликове (већина анализираних у овоме раду) и ликове без немира (срећни, здрави јунаци лијепог, хармоничног живота без стресова, брига, проблема и паћења). Код Андрића је знатан број јунака мање или више, на овај или онај начин, у овој или оној мјери, или бар за тренутак, немиран, стога дата анализа обухвата по правилу случајеве у којима ово стање преовладава, доминира (Давил), достиже врхунац (Ана Марија), претаче се у бијес (Саида ханума), транс, (само) убиство, злочин (Костаке). У књижевним дјелима јунаци прелазе (а) из немирног стања у мирно, (б) из мирног стања у немирно или (в) иду час у једном час у другом смјеру (Саида ханума). Композиција немира може имати разноврсне варијације, различит почетак, средину и крај, климакс и антиклимакс.

5. Постоје двије основне врсте носилаца немира: индивидуални и колективни. Први долазе до изражаја у *Травничкој хроници*, *Проклећој авлији*, *Госпођици* и *На сунчаној страни*, други у *На Дрини ћурији* и *Омерџаши Лаџасу*. Индивидуални немири су пословни (Давил, Дефосе), љубавни (Ана Марија, Дефосе), умјетнички (Карас), везани за коцкање (Гласинчанин) и др.

6. У *Травничкој хроници* највећи индивидуализовани немир генирише Давил, затим Дефосе, Ана Марија, Колоња, мање Рота, безимени странац пристигао у Травник, Тахир-бег, везир Али-паша.

Од неколико генератора овога стања код Давила, само је један лоциран у вријеме прије његовог доласка у Босну. Напуштањем Пари-

2 О мотиву немира у поезији и мањим текстовима, као и о пишчевом немиру, писали су Антић 1979, Блажек 1980, Богдановић 1920, Јосимчевић 2001, Караулац 2003, Палавестра 1957, Влатковић 1988. Није нам познат рад (ужи или шири) посвећен искључиво немиру / немирима у његовим романима.

за он је оставио богат и немиран живот (мијењао је мјеста и положаје, кројио књижевне и политичке планове), налазио се у правој заносу. Његово расположење било је неплодно, што писац наиндивидуализује и генерализује: то се дешава са свим заносима слабих људи у великим и немирним временима. Остале немире изазивају домаћи и страни људи, мање или веће социјалне групе и збивања у Босни (чаршија, тровање капицибаше, Дефосе, породица, одлазак Мехмед-паше, долазак Ибрахима Халими-паше и Исток). У Травнику је буђење конзулу личило на наставак ноћних снова из којих је немир споро и напорно прелазило у јаву. Долазило је до мијешања нових, необичних утисака и сјећања, који су се укрштали са задацима и бригама из садашњости. Немалу узнемиреност изазивао је мучни пролазак кроз нарогушену и неблагонаклону чаршију приликом сваког пријема у Конаку (који су били чести), што је остајало у сјећању дуго, и било неизбрисиво као кошмарни сан (тада је ваљало пројехати незабринуту, ненатмурено, опуштено, сталожено, достојанствено и мирно).

Опису Давиловог немира изазваног тровањем капицибаше Андрић посвећује неколико страна. Парадигма јаке и сложене узнемирености ове личности (коју чине догађаји, радње, актери, композиција) може се на сљедећи начин представити. Док Давна објашњава догађај, француски конзул спокојно слуша, али се иза мирноће крије велика узбуђеност. Она је расла што је дан одмицао. Давил је био шокиран оним што је чуо. Капицибаша је донио ферман којим се Мехмед-паша потврђује на свом положају у Травнику. Документ му је свечано предат уз сабљу, као поклон новог султана, и налог да на прољеће крене на Србију. Међутим, све је то била игра с обију страна. (1) Капицибаша је донио смртну пресуду (замишљено је да непосредно прије одласка из Травника извади други ферман, катил-ферман, којим се везир, као и сви посредни и непосредни сарадници ранијег султана, осуђују на смрт). (2) Мехмед-паша је на вријеме прозрео да су царски ферман и почасна сабља само прикривање намераваног смакнућа, начин да се он умири а народ заваре. Препредени везир такву је могућност предвидио па је госта обасуо пажњом и почастима, а истовремено предузео низ заштитних мјера, прије свега подмитио је пратњу. Послије богате трпезе капицибашу је ухватила грозница, па му је Мехмед-паша понудио свој амам. Док се овај парио, везирови људи рашили су поставу на његовом огртачу и нашли скривен катил-ферман. Кад је капицибаша изишао из купатила, осјетио је велику жеђ коју никакво пиће није могло да утоли. Позван је љекар, али све је било узалуд. Прича се наставља апоријом (кроз уста једнога јунака, у ствари ауторовом): „Шта ћеш, пашо? Знаш како се каже: *Сви смо ми мршви, само се редом сахрањујемо*“, тешио га је кајмакам“ (Тх). Давилов немир достиже кулминацију: он је згранут, сав најежен, нијем од чуђења, слуша хладан од узбуђења, слабо једе, не може да се скраси на једноме мјесту, хода по соби, загледа се Давни у лице као да жели да се увјери говори ли истину и је ли уопште при себи. У немогућности да побије мучну вијест, муцао је ускличну реченицу: „Али ипак, ипак!“ (Тх). Све му је изгледало као невјероватна прича. Основни разлог за узнемиреност био је закључак да се ради о правом злочину (та се ријеч спомиње седам пута). Везиров поступак изгледао

му је не само злочиначки, него и опасан. Немир најилустративније изражава серија (шест) кратких питања, више реторичких, прекинутих једном ускличним реченицом: „Како? Како? Је ли могућно? Како се то може? Па како сме? Па сазнаће се! И, на крају, шта ће му све то помоћи?“ (Тх). Давнино расположење било је сасвим супротно: све је текло у мирном казивању. Након првог шока слиједи скоковито расположење (падови и успони) француског конзула. Прво долази до слабљења немира захваљујући писању званичног извјештаја о догађају. Чим је постао предмет аналитичког размишљања, злочин му је изгледао мање страшан и одвратан. Тиме су нестали запрепашћење и морална узнемиреност. Давил је сачинио текст приказујући ствар онако „како изгледа целом свету“ (Тх). Осјетио је олакшање, чак задовољство самим собом тиме што депеша није почивала на тајни која је, како је мислио, мудро прећутана. Али крајем дана поново долази до немира, који прати чудна игра свјетлости и таме (омиљен пишчев мотив): узбуђеност долази у љетње предвечерје када простор и вријеме пуни тишина, када се дневна свјетлост гаси на стрмим травничким обронцима а пале свијеће по кућама. Био је то тренутак озарења: конзул је докучио ко је могао припремити отров, удесити дозирање и процијенити ефекат како би све испало доста брзо али природно: засигурно је то морао бити Давна. Овај је закључак увелико поколебао конзулов привидни мир. Опет је испливала јутрошња мучна спознаја да се у његовој близини десио злочин и да је његов преводилац плаћени саучесник („Као огањ га је огрнуло то осјећање“). Услиједила су два питања без одговора. Давилов немир прелази у полусан, а онда у јаку несаницу, која је дошла као завршница дневног / дневних узбуђења. Спремала се једна од оних тешких бесаних ноћи какве је Давил доживио у Травнику (када није могао ни да заспи ни да нормално размишља). Пред њим се наизмјенично и произвољно ређало неколико актера догађаја: 1. наручилац злочина (нови султан) – потенцијална жртва (везир Мехмед-паша), 2. планирани извршилац убиства (капиџбаша) потенцијалне жртве (Мехмед-паша) – реална жртва (капиџбаша), 3. невидљиви актер – егзекутор злочина (Давна). Травничке чланове тога квартета (тергеминуса везир – капиџбаша – Давна), у коме се није знало ко је од кога гори, Андрић маркира карактеристичним детаљем: (1) Мехмед-пашу широким и радосним осмијехом, (2) капиџбашу танком и жилавом руком, (3) мрачног, неразумљивог Давну тихо изговореним ријечима на рачун капиџбаше: „Врло, врло болестан човек.“ У призорима из полусна и несанице петог (пасивног) судионика, посматрача са стране – Давила, није било повезаности, слике су се ређале одвојено, без узрочне и посљедичне везе, као да још ништа није било поуздано: злочин се може десити, али може да буде и спријечен. Конзул се тешко мучио у полусну, желећи да се тровање не догоди и слутећи да се то ипак већ десило. Овдје Андрић примјењује свој омиљени поступак – генерализацију: „Често таква тешка, бесана ноћ решава читав један доживљај и затвара га заувек као глува, железна капија“ (Тх). Пораст немира дошао је с новим пријемом у Конаку. Давил је поново осјетио запрепашћење и болан, хладан страх. Чинећи велик напор да буде сабран и природан, изразио је жаљење због смрти царског достојанственика и везировог „пријатеља“. Мехмед-па-

шина реакција била је недвосмислено и сликовито пренесена исказом да је он „угасио свој осмејак“ (Тх).

Посебну узнемиреност изазвао је одлазак Мехмед-паше. У његовом повлачењу Давил је видио властити пораз и неуспјех француске власти. Слушајући како овај са усиљеним миром говори о напуштању Травника осјећао се превареним, изиграним и напуштеним у тој туђој Босни, међу подмуклим и злим људима код којих се никад није знало шта мисле и осјећају (останак им је могао да значи одлазак, осмијех је исијавао намрштеношћу, *да* је знало бити *не*, а *не* се /де/кодирало као *да*). У таквом расположењу сјетио се капицибаше, чија га је смрт опет почела да узнемирује.

Долазак новог везира Ибрахима Халими-паше донио је Давилу не мању бригу. Све што је чуо и сазнао о томе турском управитељу изазивало је немир и страх (Халими-паша није био загријан за реформе а још мање наклоњен Французима).

У Давилов травнички живот нови немир уноси млади Фресине, који је допутовао да изложи стање у Сарајеву и проблеме са транзитном трговином кроз Босну. Гост је након двогодишњег боравка у граду на Миљацки био потпуно разочаран и обесхрабрен. На то је указивао и изглед: омршавио, косе проријеђене, лица нездраве боје, дрхтавих руку, са горчином у гласу. Давил је закључио да је узрок тровање Истоком, који је продро у крв младом човјеку, подровао га, узнемирио и озлоједио. И све је то произвело додатни конзулов немир.

Опадање узнемирености доноси крај љета. Највећа радост десила се када је у Травник допутовала супруга са троје дјеце. Давилово задовољство због њиховог доласка кратко је трајало. Конзул се све више кајао што је у Травник довео породицу. Увиђао је да се преварио, и бојао да ће његови најближи изгубити здравље у тој босанској вароши. Поред колико-толиког породичног смираја, општи заборав и равнодушност све су више умиривали конзула, па се сваким даном ослобађао бриге савјести и запрепашћења. Али и поред тога више никада није могао погледати Мехмед-пашу а да не помисли да је тај човјек „био бржи и вештији“ и да је „предухитрио своје противнике“ (Давна).

Ујесен су догађаји почели да још више смирују Давила. Прво је дошла рана јесен (са свадбама и берблама), а затим касна (са кишама и бригама); курири су били малобројни, наредбе из Сплита све рјеђе. Из Париза је стигло обавјештење да ће прије краја године у Травник, као испомоћ, доћи чиновник од каријере са знањем турског језика. Биће то млади Амеди Сомет Дефосе, један нови генератор конзулових немира.

Већ први контакти двојице француских дипломата у Травнику показале да ће Дефосе заталасати душу свога претпостављеног. Давил је са новим колегом знао иницирати интиман и топао разговор о својим књижевним погледима и плановима. Тако му је једном изнио комплетан нацрт свога епа о Александру Великом. Реакција младог сарадника није била онаква какву је очекивао: не улазећи у оцјену ауторових мисли и схватања Дефосе је неочекивано, уз осмијех, почео да рецитије Боалоа. Конзул је био врло увријеђен, али пред собом није више видио појединца (Дефосеа), већ читаву његову генерацију, тачније њену слику и прилику – видио је немирни нараштај разорних мисли и нездравих

асоцијација, нараштај који не мари за поезију, али помоћу ње скреће пажњу на своје „наопаке тежње“ које све умањују и унижавају. Дефосе је припадао најмлађем покољењу француске дипломатије, првом које се, последице немирних револуционарних година, успјешно одшколовало и припремило за службу на Оријенту, важио је као чудо од дјетета (снагом памћења, брзином суда и лакоћом стицања знања); уз то био је висок, развијен, са великим очима сјајним од љубопитства и немира. Давил се плашио тога младића, његове немирне и непријатне оштроумности, широког знања, безбрижности, лакоумности, духовне знатижеље и, посебно, способности да се ничега не боји.

Али ни Дефосе није био без немира. Понекад је његова устрепталост долазила у исто вријеме када и Давилова – током ноћи, када би оба, истовремено, један изнад другог (спрат изнад спрата) уз свијеће дуго сједили, радили и/или размишљали. Дефосе је из других разлога и на други начин био будан проводећи ноћ онако како није желио и како му није било пријатно. Он није, попут Давила, у сјећању претурао дневне контакте и пословне бриге, већ је, напротив, брзо све заборављао, па се то десило и са разговором двојице конзуларних службеника. Дефосе је носио у себи другу врсту немира – љубавну. Њега нису мучили послови, нити брига о сутрашњици – разапинао га је немир везан за дјевојке, гушиле су га жеље незадовољене младости. Један од извора узбуђености дошао је након састанка са младом Јелком, када се ова отргла из загрљаја и побјегла обамрла, с једне стране, од љубави, сласти коју она обећава и, с друге, ужаса (прије свега кајања) који би неминовно услиједио. Младић је након тога провео неколико немирних дана и ноћи. Обузимао га је стид, који је прелазео у гњев на дјевојку, себе и читав свијет. Стално је осјећао збуњеност, немоћну срцбу, па је настојао да не мисли на тај кратки и немили сусрет који га је толико узнемирио.

Љубавни јади младог конзула Дефосеа нису били тако скоковити као код једног другог лика – Ане Марије, са којом је ступио у доста присан однос. Потреси и узбуђења били су њени прави маркери. Нико, а посебно муж Фон Митерер, није могао да предвиди када ће се десити излив бијеса и вулкански наступ те „немирне и пуне жене“. Он се помирио са чињеницом да мора живјети са „огњеним змајем“ коме ваља све жртвовати, да би после тога био награђен новим незадовољством и новим немиром. Госпођа Фон Митерер патила је од вишка емоције, фантазије и болесне, неодољиве, незајажљиве потребе за одушевљењем другим полом. У карактерисању њеног љубавног немира Андрић налази доминирајуће детаље: 1. немирну бијелу пару из уста (као и Дефосеових), 2. немиран прамен косе, 3. немирне руке. Таква Ана Марија изазивала је, разумљиво, и у супругу немир. Узрујаност је посебно појачавало њено пјевање уз харфу (већи дио дана проводила је исцрпљујући богати репертоар и заносећи се бескрајним варијацијама и фантазијама на томе музичком инструменту). Фон Митерер је из раднога кабинета ослушкивао како сама себе прати на харфи, слушао је говор страсти и осјећања те патио од немоћи да било шта учини како би неутралисао тај генератор огромне породичне несреће и срамоте. Конзул је престајао да пише, затварао длановима уши, али је и даље чуо женин глас и тонове харфе. Оваква брачна дисхармонија могла се само негативно одразити

на кћерку Агату. Осим што је преживљавала кратке спојеве мајке и оца, њу је мучила и сопствена узнемиреност, али другога карактера: био је то, као и код Дефосеа, немир младалачких година.

Немири осталих ликова *Травничке хронике* (Колоње, везира Али-паше, странца, Роте, Тахир-бега и др.) много се мање уланчавају у приповиједање. Колоњу Андрић карактерише као човјека који има немирну главу са више маски: час је то маска немоћног човјека, час маска снажног, прибраног човјека а час маска немирног младића. Иако је био лекар, болест му је била само повод за гимнастику духа осуђеног на вјечити немир. За везира Али-пашу писац констатује да је почетком сваког априла постајао немиран и раздражљив (у разговору са Давилом кружио би погледом са немирном досадом на лицу, очи би му постајале немирне као да траже гдје треба ударити). Аутор у роман уводи безименог странца, чији је основни маркер узнемиреност: тамо гдје се он налазио, тамо је морало бити немира. Слично је са Бонапартом: он је свуда доносио немир, рат, скупоћу, болест и оскудност. Неки се ликови од других актера упозоравају на то да не стварају немир, да ће то имати посљедице (Рота).

Али, постоје и супротни јунаци. Такав је Тахир-бег – он никога није желио да узнемирава.

Поједини Андрићев ликови различито се односе према појавама које могу изазвати дато стање. Тако фра-Јулијан сматра да ће просвјета у Европи трајати кратко и да ће доносити само немир и несрећу, док је његов саговорник тврдио супротно: мало више немира не би никоме шкодило.

Колективни немир у *Травничкој хроници* захвата подручје читавог града (Травника) или дио његовог становништва (највише травничке „Турке“, прије свега бегове, много мање, бар у описима, православце и сељаке). Изван Травника аутор упричава немир у Далмацији и у тзв. трећем свијету. Конзулска времена унијела су велику смутњу у везирски град (многи су становници настрадали на овај или онај начин). Травничане је узнемирила информација о доласку новог аустријског конзула, као и о Наполеоновим подвизима. То су изражавали кратким, овлаш изговореним реченицама, или само поносним и презирним покретима усана. Тај невидљиви и њима непознати освајач унио је у њих и немир и узбуђење.

Вијест да је француска војска већ годину дана у Далмацији и да Србија не престаје да се буну, била је довољна да узнемири и збуну ионако забринуте бегове. Међу њима образовале су се три групе: једни су тврдили да су то измишљене и претјеране вијести којима неко жели да их узбуну и заплаши, други су говорили да су таква времена дошла, трећи су се тјешили да је то Травник а не нека обична касаба и паланка, те да се њима не мора и не може десити оно што се другима догодило. Православци су, ма колико то било парадоксално, жудјели за немирним временима: малобројни и стално прогањани због устанка у Србији, нису много очекивали од аустријског и француског конзула, али им је било јасно да турска власт слаби те да долазе добра и спасоносна немирна времена. Сељаци се доводе у везу са глађу и великом оскудицом у вароши (измршавјели и немирна погледа виђани су по улицама са празном врећом преко руке, у потрази за житом).

Као немирно подручје у нарацију се уводи Турска (након успјеха Мустафе Барјактара и трагичне смрти Селима III дошло је до новог преврата, у коме је онај први убијен). Немири и промјене из далеке пријестонице одражавали су се на забачену провинцију (Травник), иако са великим кашњењем, измијењени и карикирани, као у кривом огледалу. И у Далмацији долази до узнемирености, али код друге власти, француске. Посебну врсту колективног немира исијава „трећи свијет“, који чине људи са границе, духовне и физичке, на ивици мора и копна, осуђени на вјечити покрет и немир, у коме се скупило све проклетство подјеле на два свијета – Запад и Исток.

Писац се понекад не фокусира толико на конкретан немир, колико на његов узрок, извор. На једном мјесту констатује да је Француска немиром заражавала све већи број народа и све шири круг земаља око себе. Давил је, тако, призивао градске капетане са Крајине, подстицао их да узнемирују аустријску територију, и нудио средства за упаде. Рота је дошао у сукоб са готово свим сарадницима у аустријском конзулату, што је изазвало велико узбуђење у вароши (чак ни чудно потурчење и нејасна смрт Марија Колоње нису произвели такав немир и толику уплахиреност). Међу генераторима немира у Травнику нашли су се плаћени агенти и добровољни сарадници француског и аустријског конзула, а резултат њиховог рада видио се у општем узнемирењу и честим сукобима.

7. У дјелу *На Дрини ћурџија* Андрић се више него у другим романима концентрише на колективни немир. Што се тиче индивидуалног, највећу узнемиреност доживљава Радисав са Уништа набијањем на колац. У тој ужасној сцени писац га је видио као ониска, мрка лица, немирних очију, добро погнутог у пасу, како иде „брзо растурајући ногама и клатећи главом и раменима лево-десно, лево-десно, као да сеје брашно“ (НДњ). Немир је прелазео у страховит бол: лице подбуло и увећано, очи широко отворене и немирне, очни капци непомићни, уста расклопљена, усне укочене у грчу.

У овоме тексту дата је и једна нова врста немира – коцкарска, и веже се за Милана Гласинчанина. Њега је мучило и дражило присуство странца коцкара у хану, па се осјећао сломљен и грозничав. Заклињао се да неће више играти, али би ипак опет почињао и губио све до посљедње паре. На крају му је, након неколико вечери, успјело да се савлада и остане код куће, тешке главе и немирна даха.

Постоје необични носиоци наведенога осјећања – немирни гости у Лотикином хотелу, које је власница на више начина смиривала (прикладном ријечју, широким осмијехом или нијемим погледом пуним разумијевања). Међу њима имала је свога миљеника – младог бега, коме се враћала када би почињао да бива немиран и насртљив.

Андрић се не задржава дуго на експликацији немира код других ликова: газда Павла (узнемиравало га је бескрајно вријеме и неподношљиво размишљање о догађајима), људи из чаршије (поздрављали су Шемсибега са нијемим поштовањем праћеним страхом, дивљењем и немирном савјешћу), учитељице Зорке (лијепе и немирне дјевојке), по-па-Јосе (ћутљивог а немирног човјека), пуковника (мутних и немирних очију) и др.

Колективни немир долази, између осталог, у облику контраста између оних који су жудјели за минулом „слатком (турском) тишином“ (мањина – старији људи) и оних који су тежили немирном, узбудљивом и бучном животу (остали свијет, посебно млади). Код обију страна постојало је незадовољство дугогодишњим једноличним животом па је свако желио нешто више и боље. Старији људи туговали су за „слатком тишином“ (првих деценија аустријске власти разводњеном а онда потпуно неутрализованом) која је у турско вријеме сматрана крајњим циљем и најсавршенијим обликом јавног и приватног живота. Сви остали били су жељни доживљаја, или хтјели да затрепере од дешавања код других, да осјете бар неку разноврсност и доживе узбуђење који би стварало илузију каквих-таквих догађања. Теже од скупоће и оскудице падали су народу немир, неред и несигурност. Андрић указује на несхватање странаца – домаћем становништву није било јасно са каквим су плановима дошли Аустријанци, откуд им толике потребе и уопште какав је то немир који их непрестано тјера у работе без видљива краја. Краткотрајну узнемиреност изазивало је увођење новина као што је попис становништва. За народ је посебно мучно и тешко било набијање Радисава на колац (узнемиреност међу сакупљеним свијетом наступала је постепено, а кулминирала завршним чином: приликом ноћног хватања тога сељака кулучара дошло је до мијешања људи и ствари када је блесак запаљеног луча у немиран ковитлац мијешао људе и предмете са њиховим сјенкама и црвеним одблесцима на води). Окупљенима је било мање мучно провођење на вјешање сељака (унезвијерених и прашњавих) из граничних села Поздерчића и Каменице (када је добошар почео да удара у бубањ, настала је општа узнемиреност). Слабији немир изазивало је спровођење друге групе везаних српских сељака и грађана, знојних лица, зајапурених образа, очију сјајних од неспавања и мучног немира. Андрић пред крај романа уводи једну нову генерацију младића која је тешко налазила смирење својих духовних немира. Писац издваја и младиће који су играли у колу забачене главе, блиједи, немирних ноздрва, као и окорјеле ракијаше који су се, мрзећи немир и вреву, повлачили у најдаље углове, ту сједили, ћутали и пијуцкали ракију.

8. Роман *Проклетша авлија* доноси готово искључиво индивидуализовани немир. Он се највише веже за фра Петра, Ђамила и Хаима, мање за Џема, Валију и Карађоза.

Први лик, фра Петар, долази као причалац о немиру других ликова и као сам његов носилац. Он је, тешко прикривајући узбуђеност, у великој недоумици, са зебњом и жалостиво слушао Ђамилову причу о Џему, причу о крупном, снажном, плаховитом и немирном младићу, „бујне главе“, без мјере у мислима и уживањима, коме је дан био кратак па је од ноћи узимао колико је могао. Фра Петар се кајао што није одмах зауставио казивање, тргнуо саговорника из заблуде, већ га је са лаком језом и дубоким саучешћем слушао, непрестано оклијевајући да га прекине и дозове. Када се једнога јутра Ђамил није појавио, фра Петар је у ишчекивању немирно ходао по Авлији и у истом осјећању провео дан. У шетњама је често наилазио на Хаима, који је, гоњен немиром, стално мијењао мјесто. Гдје год би дошао, сумњао би у све и сваког, па би предузимао „мјере предострожности“. Када би у разговору са фра Петром

заборавио на опрез, говорио би живо, уз немирну мимику лица и покрете руку. Хаим би прилазио са узнемираним жалбама и страховањима о неправдама, уходама и свакојаким замкама. Што се тиче Ђамила, он је на саслушању жмиркао од свјетлости и бацао немирне погледе у тамне углове. Сличност између самога Ђамила и Џема заталасала је валију (због немира у европском дијелу Турске упућено је свим провинцијама оштро писмо којим се опомињу и позивају да припазе на све оне који непозвани разглабају државне послове и блате султана). Њега је узнемирила сличност између султановог брата и Ђамила. Још се један лик карактерише као немиран – Карађоз, али само једним детаљем: иза његовог поспаног лица и склопљених очију крила се ђаволски немирна и довитљива мисао.

Колективни немир снажно се испољава у општем узбуђењу читаве Авлије, које се ширило од собе до собе, преносило са затвореника (који су трескали вратима и лупали кашикама о лимене судове) на животиње (посебно су се узнемирили пси, мачке, а пацови јурили од зида до зида) и артефакте (предмети су сами испадали из руку).

9. У *Госпођици*, индивидуални немир највише карактерише главну јунакињу – Рајку Радаковић. Њена узнемиреност не личи на било коју другу описану у Андрићевим романима: она је готово читав живот била оптерећена штедњом новца и свега другог, па јој је главни циљ био да скупља, а не да троши. Плашила се свршетка рата и није жељела да његов крај буде онакав каквим су га други хтјели, и очекивали. Често је стрепила од помисли да би се могло „све покварити“ и опет доћи вријеме немирног јавног живота. Узнемирена срца мислила је куда да бјежи и гдје да се склони од свијета који није имао ни зимског капута. Друга врста немира дошла је након што је од Јованке сазнала да ју је преварио Ратко Ратковић, коме је доста финансијски помогла: хладна, немирна језа клизила јој је по врату и леђима, продирући све дубље. Пламтјела је од жеље да се пријатељица вара, али је у исто вријеме настојала да ничим не покаже и не ода ту мисао. Хтјела је да брани тога човјека свијетле косе и плавих очију, који је трептањем прикривао дубљу узнемиреност. Највећи немир наступио је у „Касини“, гдје се Рајка увјерила у истинитост приче. Тешко и споро враћала се кући док је вјетар њихао електричне лампе а по блатном плочнику разлијевала се слаба свјетлост правећи крупне, немирне сјенке. Госпођици се чинило да се земља таласа и измиче јој се испод ногу. Мучило ју је питање на које никако није хтјела да одговори: шта јој је требало да је у зрелим годинама занесе осмијех који подсјећа на осмијех плавих очију, пуних немирна сјаја, дајца-Владу, да се сажали над једним шарлатаном и да му тек тако у руке преда велики новац.

Други женски лик – Јованка, има своју врсту немира. По природи она је немирна и узаврела од разних узбуђења, све је код ње несређено, нејасно и несхватљиво.

Колективни немир појавио се пред почетак Првог свјетског рата. Тада се устрепталост мијешала са узнемиреношћу, и обузимала све становнике. Пролазили су дани и недјеље а узбуђење, радост и немир у вароши нису попуштали. Напротив, изгледало је као да ће се цио живот

из темеља промијенити. Подјелом хране с муком је смириван немиран и гладан народ.

10. У незавршеном роману *Омерпаша Лајнас* индивидуални немир највише долази до изражаја код Саида хануме, сликара Караса, Костакеа, младића Османа и кнеза Зимоњића.

Саида ханума је јунакиња чија је ерупција и кулминација немира најдубље, најшире и насликовитије описана у односу на такво стање код других Андрићевих ликова. Постојале су три карактеристичне ситуације које су доводиле до тога да у њој експлодира немир. (а) Једном би банула као да тражи и не налази себи мјеста, мало посједила оборених очију, склопљених руку и грчевито стиснутих прстију, па би се одједном дигла и излетјела као фурија, без ријечи и опраштања, а иза ње и њених немирних тканина и велова остајао би хладан вјетар и осјећање велике нелагодности. (б) Други би пут, смјешкајући се, улазила мирна, безазлена, готово весела, са немирном, готово неприродном свјетлошћу и чудним, варљивим бљеском у очима. (в) Трећи би пут, када би сазнала за немио догађај као што је убисто дјевојке које је извршио Костаке, почела, након запрепашћења и уплашеног ћутања, да уплахилено шета, тутњи и праска по одајама, лупајући вратима, бацајући јастуке, преврћући пешкуне. Дозивала је послугу и када би видјела пристиглу, као вихор, збуњену дјевојку, Саида ханума би, обневидјела од великог гњева, пролазила поред ње и једнако је позивала, а онда би се зауставила, погледала је огромним зачуђеним очима и дочекала упитно-ускличним репликама: „Ти? Иди бестрага! Ко те звао? Баш ми ти требаш!“ (ОпЛ). Затим би почела да дозива другу дјевојку, а кад би се и та појавила, изгонила би је погрдним именима и бацајући за њом све што би јој дошло под руку. Уколико би се заморила од вике и ходања, сјела би и почела да плаче, уз пригушено јецање. Онда би се смирила, све док се не би појавио нежељени гост као што је несрећни сликар Карас. Осорним повишеним гласом окомла би се на њега, сузе су навирале, али би их кочила, од чега би гњев растао и прелазио у вику и погрде. Пљуштала су питања без чекања на одговор и насртање на придошлицу као да је он за нешто крив. Тако би дошла до врхунца немира и безумља. Затим би изненада, и само за тренутак, престала да говори и виче. Стиснутих песница и сузних очију већ следећег трена сипала је псовке, проклињала Конак, Сарајево и Босну, бучно ходала тамо-амо и ударала о зидове. Лице јој је било страшно (црвени, неправилни печати искочили по кожи), очи побијељеле, уста набубрила и отекала. У тумарању би наишла на врата, па би се изгубила иза њих, заједно са виком и лупом гњевних корака. Да би све то лакше објаснио, аутор се враћа у њену прошлост и истиче да онај ко би видио приземну али достојанствену и пространу патрицијску кућу на главном тргу у Брашову, из које је потекла, никад не би помислио да та жена може да у себи носи толико немира и нереди. Осим вулканских излива свега онога што јој се накупљало на души, она је патила од тешке љубоморе која је долазила из мржње и сујете (Омерпаша је приређивала сцене и стресове, док је Ахметагу, због подвођења жена своје господару а њеноме мужу, прогонила презиром, чинила гадости и наносила му штету гдје год је могла).

За разлику од супруге, Омерпаша бринуо се о сасвим другим стварима – о немирима у Босни и шире. Он је вјеровоа да ће након уништавања жаришта отпора и таласања у Босни доћи на ред Црна Гора, а да ће њему бити повјерен задатак да је умири (стога се у највећој тајности већ спремао за то).

У овоме роману појављује се једна нова врста узнемирености – умјетничка, чији је носилац сликар Карас, човјек „у трајној завади са стварношћу“ (Карло Мајер), коју је осјећао, волио, али западао у немоћ и безизлазни положај чим је требало дио те стварности умјетнички обрадити, јер се мутила, губила, запетљавала, постајала неразумљива и неподношљива. Умјесто да се на платну појави јасан цртеж, настајале су разливане боје и бесконачне немирне линије, „тонови и немирне мелодије без краја“.

Немири осталих ликова мање се описују и детаљизују: ту је дјевојчица из Славонског Брода (у коме је живјела са мајком удовицом и очухом, и гдје су је наговарали да оде у Омерпашину службу, на шта је, немирна и незадовољна породичним приликама, пристала, и ушла у пашин харем), кавецибаша (познат по вјештини да свршава најнепријатније и најзамршеније Латасове послове а да притом што мање узнемирује пашу; гледао је свијет једино са позиције своје чудне професије, а Омеров живот само у погрешној, фелш, искошеној перспективи, уочавајући у паши искључиво пожуду која је кавецибашу узнемиривала, изазивала бриге и потресе), Костакe (није могао да спава од чудних мисли и ватреног немира па му се чинило да га једино пристанак дјевојке, коју је касније убио, може спасти), млади Осман (његови љубавни јади изазвали су младалачко лудило: гледао је с прозора свјетлости града и слушао хуку вјетра, али му немир није дао да се смири, гонећи га од прозора до прозора, из угла у угао), кнез Зимоњић (на пријему код Омерпаше био је узнемирен па је морао да се прибере како не би заборавио гдје је, шта је, због чега је, и са киме има посла).

Колективни немир у роману *Омерпаша Латас* највише се веже за муртад-табор, плаћенике из разних крајева који су остали без земље и породице, иметка и положаја, препуштени немиру избјегличког живота и присиљени да у туђем свијету служе туђим интересима. Они су долазили као генератори страних и властитих немира. Као деструктори, носили су из једне турске покрајине у другу несрећу као заразу. Разлике између турског и западњачког начина живота сударале су се у њима, и испољавале на њима, деформисане, у најцрњој форми. Успостављајући привидан и привремен ред широм царевине, они су уништавали вјеру у праведни, устаљени ред и у трајност онога што људи имају и поштују. Као жртве деспотизма и насиља у својој земљи, постали су султанско оруђе за гушење немира у Турској, и гинули у борбама. У Сарајеву су дјеловали рушилачки, изазивачки, уносећи немир, неред и презирање утврђених облика живота и понашања. Тај табор плаћеника посијао је у Босни клице немира које се нису могле затрети. Била је то војска којој се нико није радовао и коју нико није сматрао својом (беговат, непосредно угрожени феудалци, обични грађани и сиротиња). Тренутке одушка имали су у теревенкама, када би за себе стварали богати бајковити свијет. Тада би пиће уклањало све препреке, лабавило кочнице, разбуктавало

машту, замрачивало реалност, а између стварности и маште градило чудесне мостове. Ти плаћеници из различитих земаља и различитих вјера креирали су, појединачно, виртуелни свијет састављен од онога што јесте и што није, што је било и што није било, нити ће бити. У њему су чинили подвиге, бивали оно што желе, остваривали оно што би замислили. Усред тога немирног мора маштања и фатаморгана јављала би се оштроумна и тачна запажања из „суспендоване и прогнане стварности“.

Други, јачи колективни немир није генерисао ужи или шири социјум (као што су то били плаћеници), већ појединац – Румун Костаке, који је извршио злочин (убио дјевојку коју је страшно желио). О томе догађају почеле су да се испредају приче у којима је све добијало невјероватне димензије. Док су једни имали на уму само страшни злочин, други су стишавали немир „по законима по којима те врсте узбуђења настају, расту и опадају“ (Опл).

Узнемиреност међу дјецом и ситним свијетом била је огромна када је, ступањем у Сарајево, Омерпаши и његовој војсци приређен дочек. У њих се уселио немир праћен час топлом час хладном језом, која није давала мира. Чинило им се да се нешто мијења у једноличном животу и да ће тутањ музике остати као нешто стално и трајно, те пратити све њихове дане и поступке. Од тога су их трнци подилазили, очи им сјале и усне поигравале. С друге стране, прваци народни били су блиједи, потиштени, непомични: оборена погледа слушали су нежељену свирку, која се мијешала са њиховим брижним мислима (много би им више одговарали мир и тишина).

И у овоме дјелу уочавамо мотив немирног прамена паре / даха, који налазимо и у *Травничкој хроници*.

11. У другом незавршеном роману, *На сунчаној сирани*, немиром се издвајају три лика: Галус, Ирена и Постружник.

Галусов живот описан у овоме дјелу протекао је у знаку двају (дијаметрално) супротних осјећања: заноса и немира. Прва година студија у Бечу била је тешка и пуна немира и несналажења, који су Галуса водили од неразумљивог усхићења и транса до дубоке утучености и тоталног пада. Затим је дошло хапшење и затвор, у коме је узнемиреност порасла (ту ће појавити и констатација да он и његова генерација носе немир и несрећу). Први немир осјетио је у Трсту, након доласка бродом из Адена, пред само хапшење. Тада је у заносу изговорио „Ура! Уррааа! Осана, народе и свијете!“, што је изазвало мукло ћутање свијета у луци. Галус је покушао да се задржи на путу пропасти, али је било већ касно. Унутрашњи жар обузео га је, грч стегао лице и грло, а све се око њега таласало и мијешало. Прошао је кроз гомилу утучен, ништа не видећи и не говорећи. Затим је дошло испитивање и суђење током којег су му очи скакале с предмета на предмет, а у ногама је почео да осјећа немир (као кроз неку танку и немирну завјесу видио је судију и писара). Када је спровођен у сплитску тамницу, на непомичним рукама угледао је сунце, али не у облику великог сјајног круга који га је допратио до тамнице, већ као невидљиво, немирно и дрхтаво струјање које је испуњавало и покретало сваки дјелић не само његовог тијела, него све унаоколо. Галуса је у затвору, а затим и изван њега, обузимао још један, али сасвим други немир – жудња за „женом (Јеленом) које нема“. Та га је виртуална

дјевојка пратила касније на многим путовањима. Њено јављање било је ћудљиво и непредвидљиво (што се и могло очекивати од онога што је писац окарактерисао као *жена и авет*). Са Јеленом су долазили немир, сумња и туга. Он је „знао“ да она спава у његовој сјенци и да се јавља нередовно и неочекивано, због чега је немирно спавао.

По узнемирености издваја се још један лик – Ирена. Осим брига због новца, неприлика са поручником и Вушићем, страха од старења и сталног унутрашњег немира, који је био више узрок него посљедица недаћа, дошла је брига због дјецe, која за Ирену нису била извор среће, већ предмет мучних размишљања. Посебан немир изазвало је сазнање да су се „глупа писма“ Вушићу (откупљена тешко набављеним новцем и са великим понижењем, поцијепана њеним рукама и предата Фрају да их спали) нашла у Барчајевим рукама. У грудима је осјећала бол, немиран и ватрен, као да је прогутала жеравицу. Страшно се бојала срамоте, биједи, самоће, осуде, презира, бола, болести, смрти.

Трећи лик – Постружник носио је у себи немир изузетно лошег човјека, па га писац није случајно назвао сотоном. Али то није био немир од страха, већ немир од неочекиваног успјеха сопствене покварености. Када би му се, у ћелији, Галус супротставио, постајао би немирнији, што је испољавао на посебан начин: трзао би се, чешкао и одмахивао главом као да тјера муве. Он је био главни генератор немира Ирене фон Кларетић, јер је саставио и слијепио комадиће њених поцијепаних писама, а онда припремио, заједно са Вушићем, њену ушћену, подрхтавајући од радосног немира (имао је осјећај да ће полетјети јер му је све, необично и врло лако, полазило за руком). Осјећај да од Фраја (од кога је преваром узео писма) може да ради шта зажели, а тиме и од Ирене, испуњавао га је срећним немиром.

Четврти лик са израженим немиром био је Фрај, на коме је Ирена примјећивала жалосне трагове времена и печате промашеног живота: проширење и немир зјеница, замуцкивање и понављање у говору, грицкање ноката. Све је указивало на то да у себи носи неку узнемиреност, и да пропада. Али Фрај је нешто слично запажао и код Ирене: на њеном лијепом лицу јављали су се, при најмањем узбуђењу, црвени печати, а очи исијавале поглед који се гасио и палио у немирном ишчекивању и страху.

Колективни немир у овоме роману врло је мало заступљен. Он посебно долази до изражаја у затвору, гдје су постојала два простора: један испред решетака – на позорници (како су га тамничари звали), мјесту немира, и други с ону страну решетака (мјесту изазивања немира): заточеници су на првој локацији свако јутро жељно ишчекивали да се на другој појави извор њихових немира и жудњи – жена, која је узбуђивала и обећавала промјене у животу.

12. Андрић у приповиједање и персонификовани немир, чији су носиоци (субјекти) уводи и 1. вријеме: немирна времена (ОпЛ), спасоносна и добра времена (Тх), године: годинама се узнемиравају поједине покрајине као што је Босна, године 1908. настало је велико узнемирење, немирне године (НДњ), револуционарне године (Тх), лето: плодно и немирно лето (НДњ), дане: немирни дани (Тх); 2. прилике:

немирне и изузетне прилике (ОпЛ); 3. нереди: они узнемирују не само Босну и Херцеговину него и пограничне покрајине Аустроугарске (НДЂ); 4. живот: немири старог живота (Госп); 5. природне појаве – свјетлост: црвена немирна свјетлост (НДЂ), немирни црвени одсјеви на површини ријеке (НДЂ), оскудна и немирна свјетлост турског фењера (Тх), звијезде: немирне звијезде повезане бијелим титравим сјајем (НДЂ), сјенке: слаба свјетлост са крупним, немирним сјенкама (Госп); 6. простор – ријеке: немирна ријека (НДЂ), немирна, покретна и брза површина ријеке (НДЂ), зелена, обасјана и немирна површина Дрине (НДЂ), море: немирно море (Па), немирне и блатне авлије чаршијског хана (Тх); 7. артефакти: ватрени вршци свијеће као двије немирне лептирице које могу сваког тренутка одлетјети и изгубити се у тами (ОпЛ).

13. Осјећање немира често долази са другим сличним, блиским расположењима, која се дају у хомогенитету (заједно са компатибилним стањима) и хетерогенитету (са некомплементарним осјећањима, процесима и манифестацијама) у вишечланом ланцу (рат, немир, скупоћа, болест и оскудица – Тх; немир, брига, сумња, осјећање стида и одвратности – Тх; крш, немир, народ и трошак – НДЂ; крупан, плав, снажан, плаховит, немиран човјек – Па), трочланом низу (немир, неред и несигурност – НДЂ, немир, нерад и неизвјесност – Госп; немир, покрет и узбуђење – Тх; немир, вика, узбудљиве сцене – Тх; сумња, немир и туга – Нсс; страх, немир, трка и причање – Тх; зебња, жаљење и немир – Па; страх, nelaгодност и немир – Госп; алкохол, неспавање и немир – НДЂ; човјек даровит, свечачки њежан и лијеп, а немирног духа – НДЂ; немирна гомила људи, стоке и грађевинског материјала – НДЂ; подровати, узнемирити и озлоједити – Тх) или упарени (немир и несрећа – Тх; немир и неред – ОпЛ; немир и ужурбаност – Тх; немири и промјене – Тх; страх и немир – ОпЛ; покрет и немир – Тх; врева и немир – НДЂ, Нсс; отпор и немир – ОпЛ; устрепталост и узнемиреност – Госп; узнемирити и збунити – Тх; узнемиравати и дражити – Тх; узнемиравати и плашити – Тх; узнемирити и озловољити – ОпЛ; немиран и узаврео човјек – Госп; немиран и насртљив човјек – НДЂ; узнемирен и потиштен човјек – ОпЛ; узнемирен, расијан човјек – Госп; немиран и раздражљив човјек – Тх).

14. Изложена анализа показује да немир чини значајну компоненту Андрићевих јунака. Сваки лик носи у себи неки јад, који генерише мању или већу узнемиреност. Многи са немиром трају, живе и у њему умиру. То их стање тјера на добро и лоше, даје им снагу и одузима памет. Немир се код неких ликова завршава трагично (Радисав, Колоња, Ђамил, Костаке, Ирена, Госпођица). Код других, иако скаче као казаљка на компасу, немир не залази у фаталну фазу. Поједини немири имају у основи неку острашћеност – коцкарску (Гласинчанин), љубавну (Ана Марија, Дефосе), шкртачку (Рајка Радаковић). У пишчевим романима најдетаљније су описани немири Давила (*Травничка хроника*) и Саида хануме (*Омерџаша Лаџас*). Галусов немир дат је у опозицији према поларном стању – заносу (*На сунчаној страни*). Госпођичин немир везан је за мотив који се код Андрића (па и других писаца) ријетко

немирне и изузетне прилике (ОпЛ); 3. нереди: они узнемирују не само Босну и Херцеговину него и пограничне покрајине Аустроугарске (НДЂ); 4. живот: немири старог живота (Госп); 5. природне појаве – свјетлост: црвена немирна свјетлост (НДЂ), немирни црвени одсјеви на површини ријеке (НДЂ), оскудна и немирна свјетлост турског фењера (Тх), звијезде: немирне звијезде повезане бијелим титравим сјајем (НДЂ), сјенке: слаба свјетлост са крупним, немирним сјенкама (Госп); 6. простор – ријеке: немирна ријека (НДЂ), немирна, покретна и брза површина ријеке (НДЂ), зелена, обасјана и немирна површина Дрине (НДЂ), море: немирно море (Па), немирне и блатне авлије чаршијског хана (Тх); 7. артефакти: ватрени вршци свијеће као двије немирне лептирице које могу сваког тренутка одлетјети и изгубити се у тами (ОпЛ).

13. Осјећање немира често долази са другим сличним, блиским расположењима, која се дају у хомогенитету (заједно са компатибилним стањима) и хетерогенитету (са некомплементарним осјећањима, процесима и манифестацијама) у вишечланом ланцу (рат, немир, скупоба, болест и оскудица – Тх; немир, брига, сумња, осјећање стида и одвратности – Тх; крш, немир, народ и трошак – НДЂ; крупан, плав, снажан, плаховит, немиран човјек – Па), трочланом низу (немир, неред и несигурност – НДЂ, немир, нерад и неизвјесност – Госп; немир, покрет и узбуђење – Тх; немир, вика, узбудљиве сцене – Тх; сумња, немир и туга – Нсс; страх, немир, трка и причање – Тх; зебња, жаљење и немир – Па; страх, nelaгодност и немир – Госп; алкохол, неспавање и немир – НДЂ; човјек даровит, светачки њежан и лијеп, а немирног духа – НДЂ; немирна гомила људи, стоке и грађевинског материјала – НДЂ; подровати, узнемирити и озлоједити – Тх) или упарени (немир и несрећа – Тх; немир и неред – ОпЛ; немир и ужурбаност – Тх; немири и промјене – Тх; страх и немир – ОпЛ; покрет и немир – Тх; врева и немир – НДЂ, Нсс; отпор и немир – ОпЛ; устрепталост и узнемиреност – Госп; узнемирити и збунити – Тх; узнемиравати и дражити – Тх; узнемиравати и плашити – Тх; узнемирити и озловољити – ОпЛ; немиран и узаврео човјек – Госп; немиран и насртљив човјек – НДЂ; узнемирен и потиштен човјек – ОпЛ; узнемирен, расијан човјек – Госп; немиран и раздражљив човјек – Тх).

14. Изложена анализа показује да немир чини значајну компоненту Андрићевих јунака. Сваки лик носи у себи неки јад, који генерише мању или већу узнемиреност. Многи са немиром трају, живе и у њему умиру. То их стање тјера на добро и лоше, даје им снагу и одузима памет. Немир се код неких ликова завршава трагично (Радисав, Колоња, Ђамил, Костак, Ирена, Госпођица). Код других, иако скаче као казалька на компасу, немир не залази у фаталну фазу. Поједини немири имају у основи неку острашћеност – коцкарску (Гласинчанин), љубавну (Ана Марија, Дефосе), шкртачку (Рајка Радаковић). У пишчевим романима најдетаљније су описани немири Давила (*Травничка хроника*) и Саида хануме (*Омерџаша Лаџас*). Галусов немир дат је у опозицији према поларном стању – заносу (*На сунчаној страни*). Госпођичин немир везан је за мотив који се код Андрића (па и других писаца) ријетко

јавља – тврдичлук (*Госпођица*). Колективни немир највише долази до изражаја у романима *На Дрини ћурџија* и *Травничка хроника*, а индивидуални у *Проклешој авлији*. Галерију немира женских ликова чине, прије свега, Ана Марија, Саида ханума, Ирена, а мушких Давил, Дефосе, Колоња, Омерпаша, фра Петар, Ђамил, Хаим. Као снажни генератори немира долазе Јелена („жена које нема“) за Галуса, капиџибаша (његово тровање) за Давила, Ана Марија за Фон Митерера, Ђамил за фра Петра, Рајко Рајковић за Рајку Радаковић. Колективни немир захвата веће подручје (Турску, Босну), насељена мјеста (Травник Сарајево, Вишеград) и њихове становнике, специфичне микросоцијуме (муртад-табор, чаршију, затворенике), припаднике вјерских заједница.

СКРАЋЕНИЦЕ

Госп: *Госпођица*
 НДћ: *На Дрини ћурџија*
 Нсс: *На сунчаној страни*
 ОпЛ: *Омерпаша Лаџас*
 Па: *Проклеша авлија*
 Тх: *Травничка хроника*

ИЗВОРИ

- Андрић 1914: И. Андрић, „Јадни немир“, у: *Хрватска млада лирика*, Загреб: Друштво хрватских књижевника, 17.
- Андрић 1919: И. Андрић, „Немири (Немири од вијека)“, Загреб: *Књижевни јул*, 2/4, св. 19–24, 261–264.
- Андрић 1953: И. Андрић, „Немирна година“. [Приповетка], Београд: Нова мисао, 1/2, 200–225.
- Gralis-www: *Gralis-Korpus*. In: http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html. (приступ 15. 5. 2020)

ЛИТЕРАТУРА

- Антић 1979: П. Антић, „Немири Иве Андрића: фрагменти“, Београд: *Провинција*, 10/32 (април 1979), 73–79.
- Блажек 1980: П. Блажек, „Трагични мотиви у *Немирима* Иве Андрића“, Београд: *Венац*, 88 (новембар), 29–33.
- Богдановић 1999 [1920]: М. Богдановић, „Иво Андрић: *Немири*“, у: Р. Вучковић (ур.). *Зборник о Андрићу*, Београд: Српска књижевна задруга, 13–21.

- Јосимчевић 2001: М. Јосимчевић, „Времена и немири (поглед на приповедачко дело Иве Андрића)“, у: И. Андрић, *Мост на Жети*, Београд: Књига комерц, 23–31.
- Караулац 2003: М. Караулац, „Рушители царства, сејачи немира“, у: М. Караулац, *Иво Андрић: Писма Војмиру Дурбешићу*, Нови Сад: Матица српска, 7–9.
- Палавестра 1957: П. Палавестра, „Усамљенички немири Ива Андрића“, Београд: *Књижевност*, 11/24, св. 3 (март), 254–264.
- Влатковић 1988: Д. Влатковић, „Немири од вијека: Андрић и југословенство“, Нови Сад: *Дневник*, 46, бр. 15139 (21. децембар), 17.

Branko Tošović

Andrić's Characters of Restlessness

Summary

One of Andrić's most pronounced motifs and state of mind is restlessness. It is a feeling related to life, it is one of the laws of existence and one of the means in the struggle for survival. It is woven into many of the writer's texts, poetry, prose, diaries, and other notes. Andrić's personal and creative restlessness are intertwined with fears, severe melancholy, and painful insomnia. In the writer's works, there are restlessness of heroes (spirit, body, youth, conscience, dreams), time (seasons, days, years), space (garden, river, sea), natural phenomena (light, water).

The paper consists of two parts. The first talks about restlessness in general and its two basic types – individual and collective restlessness – and the second is about the restlessness of the characters in Andrić's novels (four completed and two unfinished).

Key words: Andrić, restlessness, individual, collective, novel